ההלכה בשטח

על נתינת מעשר עני אצל - 18 קיבוצים בחבל מעון – ובעוטף עזה,

בשנת מעשר עני תשפ"א

כתב: מרדכי עמנואל

נייד: 0527619726

בס"ד ערב שבת קודש פרשת לך לך, לסדר 'ויתן לו מעשר מכל' תשפ"ד.

הקדמה קצרה של כותב השורות

לאחר שלמדתי כמה שנים בכולל של בית המדרש להלכה בהתישבות מוניתי לפקח על הפרשת תרו"מ של המועצה הדתית בירושלים. היה זה בתחילת שנת תש"נ שהיתה שנת מעשר עני. בהנחיית מרן הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל, מלבד הפיקוח על עצם הפרשת תרו"מ טיפלה רבנות ירושלים בנתינת מעשר עני שהופרש לגבאי צדקה של עמותות חסד, או לעניים בעלי מצב בריאותי קשה. בהמשך עבדתי ברבנות הראשית לישראל [הרב אלישיב הכניס אותי לעבודה שם, אך התקופה שם נמשכה שלוש וחצי שנים בלבד, שבמסגרתה הכרתי את המשגיחים ואת הנפשות הפועלות ברוב רובם של בתי האריזה והמפעלים] וגם שם הייתי בקשר תמידי [בצנעה] עם הרב אלישיב זצ"ל. גם ברה"ר דאגנו לנתינת מעשר עני ע"י המגדלים שרובם היו חילונים, וכמו שאמר הרב אלישיב באופן כללי: מלאך רע בעל כורחו יענה אמן. באחת הפעמים הפתיע אותי הרב אלישיב, כשאמר לי שאיני צריך לשאול אותי בכל דבר, אלא אם אני מבין שכך צריך לנהוג ע"פ ההלכה, וזו הדרך הנכונה, תעשה כיצד שאתה מבין. למרות זאת השתדלתי להמשיך לבוא בזמן קבלת קהל שלו, להמתין בתור כמו כולם, ולשאול מה שיש לי לשאול. בשנת תשס"ז הוצאתי לאור ספר הקרוי 'עסקי עניים' ובו נמצאים בירורים הלכתיים ומעשיים בהלכות מעשר עני.

ההיסטוריה של חבל מעון

חבל מעון שבשנים האחרונות נקרא עוטף עזה, נקרא על שם ישוב יהודי קדום שהתקיים לפני כאלף שש מאות שנה בסמוך לחבל העיר עזה. הישוב מופיע בשם זה במפה עתיקה הקרויה מפת מיידבא, שנמצאה בארץ מואב בעבר הירדן. ובזמננו נחשף שם בית כנסת יהודי עתיק. על שם הישוב היהודי הקדום של יהודים שומרי מצוות, הוקם הטרום המדינה ומיד לאחר הקמתה קיבוצים חקלאיים, על ידי תנועות התיישבות חלוניות לגמרי, שהיו משויכות בעיקר לתנועת מפא"י ההיסטורית ומפלגת העבודה, או לקיבוץ הארצי השייך לתנועת השומר הצעיר מפ"ם ומרץ של היום.

שאלת חיוב חבל מעון במצוות התלויות בארץ

כל ישובי חבל מעון נמצאים דרומית לעיר אשקלון. על העיר אשקלון נאמר במשנה בתחילת גיטין שהיא הנקודה הדרומית של ארץ ישראל, מה שאומר לכאורה שדרומית ממנה זה חוץ לארץ. אחת ההוכחות שסברא זו אינה נכונה היא העיר גרר. גרר מופיעה בפרשת וירא ובפרשת תולדות והיחס של התורה אליה בתור חלק מארץ ישראל. יצחק שלא יצא מארץ ישראל בהיותו 'עולה תמימה' גר במשך תקופה ארוכה בארץ גרר שמלכה אבימלך לקח את רבקה ממנו, ונענש על כך. ארץ גרר נמצאת דרומית לאשקלון מול רצועת עזה, ולמרות זאת היא נחשבת לארץ ישראל. הרשב"ם בפרשת

וירא מותח ביקורת על אברהם אבינו כיצד כרת ברית עם אבימלך מלך גרר, שהרי לא היה רשאי לוותר על שטחי ארץ ישראל שניתנו לו, ומסיק שוויתר זה היה בכייה לדורות. למעשה הרב אלישיב והרב שלמה זלמן אוירבך פסקו שכל הנגב המערבי הכולל את חבל נחל גרר וחבל מעון הם ארץ ישראל שחייבים להפריש בה תרומות ומעשרות. אמנם הרב אלישיב סבר שההפרשה באזור גרר וחבל מעון צריכה להיעשות ללא אמירת ברכה 'על הפרשת תרומות ומעשרות'. אבל לגבי איסורי שמיטה פסק שוודאי שיש להקפיד על הלכות שמיטה, כולל על איסור ספיחין, ומעשה שהיתה שדה באזור צאלים שהוא נמצא במזרח חבל מעון, וגדלו בשדה שם ספיחין של חיטה [הגרעינים נפלו מהיבול של השנה הקודמת], ובקשו החקלאים לקצור אותה למאכל בהמה, ואסר הרב אלישיב להשתמש בספיחים הללו שגדלו מעצמם למאכל בהמה. ולכן לא נגעו בספיחין ולא קצרו אותם.

נתינת מעשר עני מיבול ירקות בחבל מעון

אמנם לגבי מעשר עני יש כלל 'המוציא מחברו עליו הראיה' ולכן בספק אין חיוב לתת מעשר עני בפועל, אלא מספיק לומר את הנוסח בפה, ובכך מתקיימת ההפרשה. אם כן כיוון שיש ספק כל שהוא על חבל מעון, שנמצא מדרום לאשקלון מדוע אפוא יש לחייב את החקלאים באזור בנתינת מעשר עני.

ושתי תשובות בדבר: א. החזון איש [שביעית ז, טז] פוסק שספק שנובע מספק הלכתי כמו הספק על חיוב חבל מעון איננו פוטר בנתינת מעשר עני. כי רק אם הספק הוא ספציפי על התבואה הזו, האם עברה עישור מעשר עני או באיזו שנה היא משתייכת, יכול בעל התבואה לומר: תוכיחו לי שאני חייב לתת מעשר עני ואתן. אבל בספק הלכתי או איסורי, לא אומרים המוציא מחברו עליו הראיה, ויש לתת מעשר עני.

ב. גם לפי הספק על מקומות מדרום לאשקלון, הרי חבל מעון הוא בוודאי סמוך ממש לארץ ישראל. על מקומות הסמוכים לארץ ישראל ורוב ישראל שבים והולכים שם נאמר בשולחן ערוך (יורה דעה סי' שלא א) שנביאים חייבו אותם בהפרשת תרומות ומעשרות ובכלל זה בנתינת מעשר עני.

ולמעשה המנהג בחבל מעון ובנגב המערבי בישובים הדתיים ואצל גופי הכשרות שחייבים בהפרשת תרומות ומעשרות וכן חייבים בנתינת מעשר עני, גם בירקות שחיובם מדרבנן בלבד.

על בית האריזה הגדול יח"מ של קיבוצי חבל מעון

14 קיבוצים חברים בקואופרטיב של ישובי חבל מעון והם:

ניר עוז, נירים ,עין השלושה ,כיסופים ,רעים ,בארי ,נחל עוז ,

כרם שלום ,ניר יצחק ,צאלים ,גבולות, מגן, חולית, סופה.

מפעלי הקיבוצים של חבל מעון ממוקמים ליד צומת מגן, ומנוהלים על ידי חברי הקיבוצים בעצמם. בית האריזה הגדול שלהם מדווח כי למרות הקרקע החולית מגדלים בשדות תפוחי אדמה, גזר, וצנוניות והיבול הוא בסביבות 160 אלף טון בשנה. נפח של יח"מ בתפוחי אדמה לשוק המקומי עומד על כ- נתח השוק הפעילות במפעלים 25%. 45% מהתוצרת מיוצאת לשווקים באירופה כשאנגליה רוכשת 45% מכלל התוצרת, גרמניה (15%), הולנד (15%), צרפת (13%) ושווייץ (12%). שאר התוצרת משווקת למזרח אירופה ורוסיה.

מפעלי יח"מ הם **בית האריזה הגדול ביותר בארץ** לתפוחי אדמה וצנוניות.

הנ"ל מתוך פירסומי המפעלים האזורים של יישובי חבל מעון

הטיפול בנתינת מעשר עני בשנת תשפ״א במפעלי בית אריזה של חבל מעון

לאור הנחיות שנתקבלו בתוך הרבנות הראשית, ובנוסף, חוות דעת של מדור מצוות תלויות בארץ של הרה"ר לישראל, נוצר מצב שבשנת מעשר עני תשפ"א הרבנות הראשית לישראל **לא טיפלה כלל בטיפול הנחוץ של נתינת מעשר עני** שמופרש בתור 'מעשר עני בדרומו' בתוצרת של המפעלים ובתי האריזה בהשגחת הרבנויות המקומיות.

לכן בתחילת שנת תשפ"א שהייתה שנת מעשר עני, החלטתי לנסות לטפל בנושא נתינת מעשר עני באופן עצמאי.

המקום הראשון שניסיתי לטפל בו היה מפעלי בתי אריזה של יח"מ – ראשי תיבות ישובי חבל מעון. ישובי חבל מעון ש**שנים עשר** מהם הם ישובים הקרויים כיום 'עוטף עזה' והם מוגדרים כחילונים, וכן שני קיבוצים צאלים וגבולות שממוקמים מזרחית בנגב. למה יח"מ תחילה? כיון שהוא ביא"ר הגדול ביותר בארץ, ואם נתחיל בבית אריזה אחר, יאמרו לנו, נראה אותכם תחילה על יח"מ... ואם יח"מ הגדול יסכימו לתת מעשר עני, הרי גם האחרים יישרו קו ויצטרפו למהלך. לאור הנתונים שהעבירו הנהלת בית האריזה של יח"מ סך היבול של תפוחי אדמה, גזר וצנוניות בשנה הוא 160 אלף טון, ואם כן סך המעשר עני המופרש בבית האריזה הוא מעל 14 אלף טון מעשר עני. כיון שהמעשרות מופרשות בשלב הניקוי של התוצרת הרי מדובר ביבול מעשר עני מובחר ויפה. לגבי התרומות שמושמדות לאחר ההפרשה, אין למפעל כל בעיה לתת את היותר מאחוז אחד שמיועד לתרומה גדולה ולתרומת מעשר, והם נקבעים ביבול הנחשב לבררה. אמנם לגבי אותם 14 אלף טון שמופרשים בתור מעשר עני, ושייכים לעניים, בזה יש חיוב להעבירם לעמותות צדקה וחסד. כללית

מקובל שניתן להגיע להסדר עם גבאי הצדקה כך שיגיעו לידיהם שווי כספי נמוך בהרבה, מערך המעשר עני, כשמדובר על העברת סכום השווה בין 5 אחוז לעשר אחוז מהמעשר עני. אם כן אם נלך במתווה המקל של 5 אחוז בלבד מהמעשר, מדובר בערך של 700 טון בחישוב שנתי. אם נחשב שערך טון ירקות הוא 2000 ₪ הרי מדובר בתשלום שנתי של כמעט מיליון וחצי שקל לעמותות צדקה. או במילים אחרות כל ישוב היה צריך להשתתף בסך של מאה אלף שקלים בנתינת מעשר עני [מסכום זה ניתן לקזז הנחה של 35 אחוז בתשלום המיסים אם תורמים לעמותה מוכרת עם אישור מס. דהיינו שהסכום יורד ל 65 אלף ₪ לקיבוץ].

היבול הראשון שנלקט בשנת מעשר עני בשדות של קיבוצי יח"מ הם הצנוניות, שנקטפות בתחילת חודש מרחשוון תשפ"א, והם חייבות במעשר עני, כי הולכים בצנוניות לפי זמן הלקיטה שלהם. ולאחר מכן נקטפים התפוחי אדמה והגזר, בשתי עונות קטיף במשך השנה.

פניתי למשגיח הוותיק של יח"מ במקום, בשאלה כיצד הם מתכוונים לטפל בנתינת מעשר עני ביח"מ, והמשגיח הגיב על השאלה התמימה הזו בצעקות.

הוא טען – וצעקותיו עדיין מהדהדות באוזני - כי אין הוא מוכן לטפל בנושא מעשר עני ביח"מ כלל. כי אם הייתי מכיר מה היא האוירה כאן של הקיבוצים החילונים באזור חבל מעון שהיא כל כך רחוקה מקיום מצוות, והתנגדות השוררת לכל דבר שקשור לשמירת הדת, הרי לא הייתי מעלה על דעתי לדבר איתם בכלל על נושא של נתינת מעשר עני לעניים. טענת המשגיח לא הרשימה אותי, כיון שבעבר גם מגדלים חילונים הסכימו לתת מעשר עני לעניים.

אבל המשגיח היה מרוגז על עצם העלאת הנושא של מעשר עני וניתק את השיחה.

יש לציין שיש ארגון בשם 'לקט ישראל' שאוסף יבולים שנשארו בשדות, ומחלק אותם לנצרכים, וארגון זה היה בקשר עם הקיבוצים בחבל מעון. מתנדבים של לקט ישראל היו אוספים או מקבלים תפוחי אדמה מהקיבוצים, מעורבים עם לא מעט פסולת ותוצרת מקולקלת, ומעבירים את הכול למרכז הארץ. שם מתנדבים נוספים, היו מוציאים את הפסולת ולוקחים לחלוקה את תפוחי אדמה שהיו ראויים לאכילה כדי לחלקם לנצרכים [לגבי הפרשת תרו"מ מיבול של לקט ישראל, בזמנו הדבר לא היה מסודר, ואיני יודע אם הדבר תוקן בסופו של דבר].

עכ"פ התקשרתי למשגיח של יח"מ שוב, והמשגיח לא נרגע מרוגזו, בקשתי לארגן ישיבה אצל ההנהלה, לדבר על הנושא, אבל המשגיח סרב, כל שהוא הואיל בטובו להפנות אותי לדבר בנושא עם הרב האזורי. פניתי אל הרב האזורי והוא גם לא הביע התלהבות בלשון המעטה להתעסק בנושא של נתינת מעשר עני והפנה אותי למפקח מטעם בד"צ ....שמפקח גם הוא הפרשת תרו"מ במפעלים של יח"מ. המפקח הוא האחראי על מחסן חברת מרכולים גדולה וכיון שבתי אריזה של יח"מ מספקים למרלו"ג [מרכז לוגיסטי] של אותה חברה ירקות, הם סומכים על ההפרשה של המשגיח ביח"מ, תוך כדי שהמפקח מטעם הבד"צ אחראי מלמעלה, גם על כל התוצרת של בתי האריזה של יח"מ.

התקשרתי למפקח הנ"ל והסברתי לו שכיון שהם מודיעים ברבים שהם מקפידים גם על נתינת מעשר עני **בפועל** מכל התוצרת שמגיע למחסן המרכולים, ראוי שגם בבית אריזה יח"מ שתחת פיקוחם, שהתוצרת שלו עוברת למחסן הירקות כמעושרת ולא מפרישים ממנה פעם נוספת בכניסה למחסן הירקות, לכן חשוב שהם ידאגו שגם ביח"מ יתנו מעשר עני בפועל. לא דברתי על פרטים בנתינה אלא רק על עצם העיקרון שחייבים לדאוג שהמעשר עני ינתן בחלקו לגבאי צדקה. המפקח הסכים עמי, ואמר שיטפל בנושא לאחר חג הסוכות. לאחר סוכות שוב שוחחתי איתו ואמר שיטפל, וידבר עם ההנהלה בנושא, וכך היו לי אתו עוד כמה טלפונים בנושא מעשר עני. אבל הדיבורים עמו בנושא נסתיימו בזה בלי שידעתי אם הנושא יטופל. כך שלא היה ידוע לי האם בסופו של דבר יצא משהו מזה. והאם נערך הסדר לנתינת מעשר עני במפעלי ישובי חבל מעון. אבל לפי מה שבררתי עכשיו, לצערי הרב, מתברר שעניין מעשר עני לא טופל כלל, ולא נעשה כל הסדר של נתינת מעשר עני בבית האריזה של יישובי חבל מעון.

לעומת קיבוצי יח"מ, הקיבוצים הדתיים בעוטף עזה, סעד ועלומים, וכן ישוב חילוני אור הנר מגדלים רק גזר. בבית אריזה של סעד ועלומים יש השגחה של כשרות הגר"י אפרתי שליט"א. אבל גם הרבה שנים לפני כן היתה הקפדה של נתינת מעשר מיבול הגזר של מעשר עני. כך ראיתי בנוסח ההפרשה שלהם, וכן מסר לי בזמנו הרב אסולין שכיהן כרב קיבוץ סעד. המעשר עני מופרש ומוקנה לוועדת צדקה של הקיבוץ. וועדת הצדקה שבראשה עומדים חברי הקיבוץ מחלקת סכומי כסף נכבדים לצדקה, כלומר שהם בעצם כספי מעשר עני. כך גם נהגו בבית אריזה לגזר של קיבוץ עלומים. בקיבוץ אור הנר שנמצא בצפון העוטף, עומד תחת השגחה של כשרות אפרתי, יש להניח שגוף הכשרות הזה דאג שגם שם יערך הסדר לנתינת מעשר עני מהגזר, כפי שהוא מנחה את שאר בתי האריזה שבהשגחתו.

נתינת מעשר עני בקיבוץ סעד – בלי הקניה בקניין

ההבדל המעשי בין נתינת מעשר עני בסעד ובעלומים כפי שהיה נהוג בעבר לבין נתינה בהשגחת כשרות הרב אפרתי הוא באופן הקניית מעשר עני לועדת הצדקה.

בזמנו, לא היו מקנים בקניין אגב לאחר הפרשת מעשר עני לגבאי הצדקה, אלא מסתפקים באמירה שהמעשר מוקנה לוועדת הצדקה. ואילו לפי הנחיות הרה"ר והנחיות כשרות אפרתי יש לבצע הקניה בקניין אגב של המעשר לגבאי הצדקה אחר כל הפרשה.

ברמב"ם הלכות מעשר פרק ז הלכה ו נאמר: מפריש תרומה או מעשר ראשון או מעשר עני מפירותיו ומזכה בהן על ידי אחר לאותו כהן או הלוי או העני שהלוום. ואם היו רגילים ליטול ממנו **והוא רגיל שלא יתן אלא להם אינו צריך לזכות על ידי אחר**, ואחר שהפריש ומנכה מן המלווה עד שיפרע כל חובו וכו'.

אם כן במקום שרגילים לתת את מעשר העני לוועדת צדקה של הקיבוץ בלבד, אין צריך להקנות את המעשר.

אמנם המשנה למלך [שם] מביא מהירושלמי שמקשה: וכי יש מכר לעני? ומשמע שלשיטת הירושלמי אין דין מכירי עני, במעשר עני ויש להקנות בפועל את מעשר עני שהופרש לעני או לגבאי עניים.

המשנה למלך מסביר את קושיית הירושלמי, כי במעשר עני באים העניים ונוטלים את המעשר בעל כורחו, ולכן אין המעשר עני יכול להיות מיועד לעני אחד בלבד. אבל המשנה למלך דוחה ואומר, שהואיל ובהפרשה בבית [בניגוד להפרשה בשדה] יש טובת הנאה לבעלים, כלומר בבית, הבעלים הוא שקובע למי יתן את המעשר, לכן יש ביכולתו לתת את המעשר למכר קבוע גם במעשר עני. אם כן, כיון שיש ביד הבעלים להחליט להפריש רק בבית, אם כן הבעלים יכולים לקבוע שהמעשר עני יגיע רק לעני אחד אשר הם חפצים בטובתו והוא המכיר שלהם. וכן נהגו בסעד, שלא הקנו את המעשר בקניין לגבאי ועדת צדקה של הקיבוץ, אלא נהגו כדעת הרמב"ם שזו נחשבת לנתינה לוועדת צדקה.

אמנם בדף ההלכות שפרסם הרב קלמן כהנא בשנת תש"ז בשם החזון איש בחיי חיותו, נאמר לגבי מעשר ראשון, ש'יזכה ללוי ע"י אחר'. וכן הורה הרב אלישיב להקנות בקניין אגב את המעשר עני לגבאי הצדקה, זאת לפחות בשלושת הפעמים הראשונות, ולאחר מכן נהפך העני למכיר עני, ושאר העניים מתייאשים מלקבל את המעשר עני מאדם זה. וכן הם הוראות הרה"ר לישראל כפי שמופיע באתר שלהם.

האם ניתן להסביר מדוע הרבנות הראשית לישראל לא טיפלה בנתינת מעשר עני

בי"א אלול תש"פ שיגר ראש מדור למצוות התלויות בארץ מכתב לכל הרבנויות בארץ בעניין נתינת מעשר עני. במכתב נאמר **ש'כרבנות הנותנת הכשר על הפרשת תרומות ומעשרות מוטלת עלינו החובה לידע את בעלי בתי האריזה והמחסנים הסיטונאים על חובת נתינה של מעשר עני מתוצרת שהיא טבל ודאי, ולהציע להם להצטרף להסדר לנתינת מעשר עני לעניים'**. בנוסף צרפה הרה"ר מכתב הנחיות וטפסים שיש להחתים את המנהלים של בתי האריזה והסיטונאים ואת מנהל עמותות הצדקה, כיצד להקנות מעשר עני.

המכתבים במלואם נמצאים באתר הרבנות הראשית לישראל וניתן לעיין בהם שם.

כלומר גם הרבנות הראשית לישראל ראתה מחובתה לפחות לדאוג לקיים פגישת עבודה עם כל אחד ממנהלי בתי האריזה והסיטונאים שבהשגחת הרבנות, ולהסביר להם את חובת נתינת מעשר עני.

אם כן נשאלת השאלה, מדוע הרבנות הראשית לישראל ומדור למצוות התלויות בארץ של הרה"ר לישראל, חזרו בהם שלושה שבועות מאוחר יותר, והודיעו שאינם מטפלים כלל בעניין נתינת מעשר עני, ואפילו לא לדאוג ליידע את המנהלים של בתי אריזה או מרכזי השיווק על חובתם זו.

בזמנו הושמעה טענה מוזרה: כיצד ייתכן שהרה"ר כגוף ממלכתי תדרוש מהמגדלים לשלם כסף או לתת פירות לעמותות חסד, אלא רק מי שמעוניין לתת משהו שייתן. זו טענה לא מתקבלת על הדעת לאחר שהתקבלה ההנחיה, שגם הרבנויות צריכות לטפל בנתינת מעשר עני, לכן ממילא צריך להנחות את בעלי בית אריזה שעליהם למלא את הנחיות נתינת המעשר כהלכה.

כמובן שיחס מתנכר זה של הרה"ר השפיע גם על גופי כשרות אחרים, שכמו שראינו לעיל, למרות שעוררנו את המפקח על כך, שיש לטפל בנתינת מעשר עני לא רק במרלוג"ם, אלא גם בבתי אריזה שבהשגחתם כגון יח"מ, הוא לא פעל כנדרש לקיים פגישה עם הנהלת בתי האריזה כדי לדון בנתינת מעשר עני.

להלן תמליל מתוך שיחת הרב יוסף אפרתי שליט״א קיץ תשע״ח על חיוב נתינת מעשר עני בתוצרת של טבל ודאי בארץ ישראל, שהועלה מחדש לקו נתיבים בכשרות 0747962157 שלוחה 1 ג׳ תשרי תשפ״א.

מעשר עני בזמן הזה שונה מחיובי הנתינה של שאר המתנות

תרומה גדולה ותרומת מעשר בגלל הטומאה לא ניתן לכהנים להשתמש בהם.

נתינת מעשר ראשון יש מסתמכים מצד המוציא מחבירו עליו הראיה אבל דעת החזון איש כי חיישינן שמא יבואו אנשים ויציגו את עצמם כלויים והם אינם לויים, [׳עולים על פי עצמם׳] לכן אין צורך לתת מעשר ראשון.

היום האחוז פלוס בהכשר טוב מוצא החוצה מהתוצרת לתרומה גדולה ותרומת מעשר.

מעשר עני יש בו חובת נתינה. על הבעלים להקפיד שהפירות יגיעו למקבל העני.

כל אחד שיש בידו טבל ודאי חייב בנתינה של מעשר עני. ובוודאי שיש בימינו עניים שזכאים לקבל מעשר עני.

אודות הפרשת מעשר עני של טבל ודאי, כאשר אתה משגיח בשוק סיטונאי, ואתה יודע שהפירות הגיעו מטבל ודאי. מה אתה עושה? מלבד הפרשת תרו״מ, קובע מעשר עני בדרומו, ולא נותן לעניים? !

אני רוצה להפנות לדברי הגרש״ז אויערבך במנחת שלמה, שמי שלא נותן מעשר עני, עדיף שלא יפריש מעשר עני, כי מעשר עני הוא ממון עניים, ואם אינך נותן אתה עובר על בל תאחר כל יום, וגם הינך עובר על גזל עניים.

למה ועדי הכשרות לא נותנים מעשר עני?

כואב הלב, שלמרות ההתקדמות הגדולה בהפרשת תרו״מ אין כמעט ועדי כשרות שמקפידים להינצל מאיסור גזל עניים.

הרב אלישיב זצ״ל אמר לנו שמה שאתם עושים, אתם ניצלים מגזל מתנות עניים.

מה אנחנו עושים? כמו ההסדר שישיבת קול תורה עשתה עם קיבוץ שעלבים, והעקרון הוא שהמעשר עני מקנים לגבאי צדקה. הגבאי צדקה זוכה ב9 אחוז של המעשר ראשון. לאחר מכן הגבאי צדקה מוכר את המעשר עני שקנה לבעלים בחזרה במחיר מופחת בצורה רבה, ואז בסופו של דבר, הפירות שחזרו לבעלים הם פירות שגבאי צדקה מכר להם.

בזמנו נדפסה תשובת הגרש״ז במנחת שלמה, וכותב בה ליהודי שיש ברשותו מעשר עני. ׳אני מצאתי קופת צדקה שיקנו ממך את המעשר עני, והם יתנו לך בחזרה את המעשר בערך של 90 או 95 אחוז׳.

כך אחזו הגרי״ש אלישיב והגרש״ז אויערבך וכן נהגו בבתי מטבחיים במתנות של זרוע לחיים וקיבה על פי מהרי״ל דיסקין. [לתת בשיעור זה].

ביבול החיטה למצה שמורה נוהגים לתת מעשר עני בפועל, **אבל יש לעורר שיתחננו לפני כל ועד כשרות לא לגזול מעשר עני בכל התוצרת.**

מרן הרב אלישיב עורר על כך כל שנת מעשר עני. והיו ועדי כשרות שלא הפרישו [צ״ל לא דאגו לנתינה], וגרמו למורך בלב המשגיחים.

אנחנו מתפללים שוועדי הכשרות האחרים יתנו מעשר עני באופן מהודר יותר.

המסר חייב להיות שמעשר עני יינתן כדינו!

עד כאן השיחה בעניין נתינת מעשר עני.

נעיר בשולי הדברים [המודגשים] כי דברי הביקורת בשורות האחרונות היו אמורות להיות מופנות לכאורה גם כלפי הרבנות הראשית לישראל, שמכוח אחריותה על כלל הרבנויות בארץ, מתבקשת להנחות את המפעלים ובתי האריזה לתת מעשר עני לגופי הצדקה, כמו שהנחה הרב אלישיב את מחלקת תרומות ומעשרות של רבנות ירושלים לטפל בנתינת מעשר עני.

נתינת מעשר עני בבית אריזה 'צמח'

בבית אריזה לבננות ומנגו ואבוקדו של הקיבוצים בעמק הירדן ב**צמח** ליד ים כנרת, בהשגחת רבנות עמק הירדן, נערך הסדר נתינת מעשר עני, כאשר המשגיח של הרבנות במקום מנהל את הנתינה של הפירות בחינם לעמותות החסד. גם שם היו מידי פעם קשיים בהקצאת בננות ופירות לעמותות הצדקה או ישירות לציבור הזכאי למעשר עני, אבל פעילות המשגיח של צמח לתת מעשר עני הייתה עיקבית, ובמשך כשנה וחצי דאג המשגיח לנתינת מעשר עני לעניים.

חלוקת פירות מעשר עני למתפללים על הציון

על ההתפתחויות בנתינת מעשר עני

במשך החורף הנוכחי, נעשו פניות רבות לרבנים האזורים כדי שיטפלו בנושא של נתינת מעשר עני. הרבנים האזוריים התבקשו לפנות להנהלות בתי האריזה, שלהם הם נותנים תעודת כשרות, ולדרוש מהם להיכנס למסגרת מחייבת של נתינת מעשר עני. הרב האזורי התבקש להיפגש עם הנהלת ביהא"ר, ולהדריך את מנהליה שעליהם לתת לגופי צדקה כמות של חמשה אחוז מערך המעשר עני, ארוזה וברמת איכות נאותה [ללא צורך במיון חוזר] בתור פיצוי תמורת המעשר עני שמופרש. לשמחת לב, באחד מבתי האריזה אשר נמצא בבעלות של הקיבוצים, החלו לאחרונה לתת כמויות משמעותיות של פרי בתור תשלום עבור המעשר עני שמופרש בבית האריזה. הרב האזורי הבהיר להנהלת בית האריזה, כי בשנת מעשר עני יש לתת לעניים פיצוי הולם עבור המעשר עני, ושמדובר בנתינה שאיננה תרומה או צדקה, אלא חיוב מיוחד שחל בשנה זו, שמוטל על בית אריזה כלפי העניים. צוות עובדי בית האריזה קיבל את ההוראה ברצון, והוא עומד בסיכום שנקבע, ואפילו יותר מכך.

במקומות אחרים, ישנה תופעה שהרבנים האזורים שנותנים את תעודת הכשרות אינם מעוניינים להתעמת עם הנהלות בתי האריזה והמפעלים שתחת אחריותם בענייני כשרות, בנושא של חיוב נתינת מעשר עני. הדבר הזה לא צריך להפתיע, כי כבר בפסוקים במזמור ליום שלישי [פרק פ"ב] שאותם שייכו חכמים לנתינת מעשר עני, מוזכרת התופעה הזו. כך נאמר שם: עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל וּפְנֵי רְשָׁעִים תִּשָּׂאוּ סֶלָה: שִׁפְטוּ דַל וְיָתוֹם עָנִי וָרָשׁ הַצְדִּיקוּ: ה'רשעים' שצוינו בפסוק, הם אלו שמסרבים לתת מתנות עניים, והמשורר בתהילים מוחה על כך שיש שנושאים את פניהם, ומתעלמים מהצורך לדאוג לדל ולאביון ולתת להם את מעשר העניים.

דינם של העולים על הציון

בית אריזה צמח קיבל על עצמו להעביר כמויות פרי ארוזות לעמותת צדקה של קהילה פלונית, אכן עומד בדבורו. וכבר מעביר משלוחי פרי לקהילה. לקהילה ביבנאל יש בית קברות בו נמצא קברו של אחד מצדיקי הדור זצ"ל.

רבים באים לפקוד את הקבר ולהתפלל לידו. מפורסמת צוואתו של אותו צדיק, שרווקים ורווקות שעדיין לא מצאו את זיווגם, יבואו לקברו, יאמרו כל ספר תהילים, והוא ערב לכך שבזכות אמירת התהילים והתפילות, בעזרת השם הם ימצאו את זיווגם בנקל ובמהירות. ואכן צעירים וצעירות רבים מגיעים לציון. גבאי הקהילה אף מארגנים מידי פעם הסעות מאורגנות מרחבי הארץ שיגיעו לציון של אותו צדיק. ואכן רבים מנצלים את סדרי ההסעה המסובסדים ומגיעים אל הציון. באחד מאותם ימי עליה לציון החליטו גבאי הצדקה של הקהילה, שבדיוק באותה עת קבלו משטח פירות 'מעשר עני', להעביר חלק מהפירות לחבר'ה שהגיעו להתפלל על הציון.

'עניים היו באותה שעה'

בהקשר לזה, אחד הגבאים ציטט את דברי המשנה בפאה פרק ה' משנה ד' וזה לשונה: בַּעַל הַבַּיִת שֶׁהָיָה עוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְצָרִיךְ לִטֹּל לֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה וּמַעְשַׂר עָנִי, יִטֹּל, וּכְשֶׁיַּחְזֹר לְבֵיתוֹ יְשַׁלֵּם, דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, עָנִי הָיָה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה. ממשנה זו עולה שאדם שאינו עני, אבל מגיע למקום מרוחק, רשאי במצבו זה לקבל מעשר עני ושאר מתנות עניים. לפי דברי חכמים כשיחזור לביתו אינו חייב להחזיר לעניים את מה שקיבל, למרות שבאמת איננו עני. לפי פירוש המשניות לרמב"ם ממידת חסידות ראוי להחזיר לעניים מה שלקח, אבל בהלכות מתנות עניים הוא לא הזכיר זאת, ובציון ההלכה בספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פרק ט ס"ק קעט, הביא שיש אומרים שפטור, אף ממידת חסידות.

לפי משנה זו, החבר'ה שהגיעו בשעות הערב להתפלל על הציון, ואין להם מקום לקנות אוכל ולשבור את רעבונם, בשעת לילה זו, הם נחשבים לעניים היכולים לקבל מעשר עני, ואינם צריכים להחזיר תמורה בעבור מה שאכלו.

האם צריך להודיע שהפירות הם מעשר עני

מהלכה זו בהלכות מתנות עניים סוף פרק ו' עולה הלכה נוספת. הרמב"ם המבוסס על התוספתא אומר, ש'משלחים ממנו [מהמעשר עני] דבר של גמילות חסדים, **וצריך להודיעו שהוא מעשר עני'**. Sהטעם להלכה זו, שצריך להודיע לעני שמדובר במעשר עני, הוא שלא יראה כמאכיל משלו, ונמצא גונב דעת העניים [ראה מסכת דמאי פרק ד' משנה ה' ברע"ב ובמפרשים]. לגבי המקרה שעליו נשאל, הרב וייס זצ"ל עונה, שאכן ראוי לא להודיע לאורחים הללו כדי שלא יפגעו, בדיוק כמו שכשיש עני המסרב לקבל צדקה למרות מצבו, מערימים עליו ונותנים לו שלא בידיעתו.

מי שצריך לתת לעני כמה פירות של מעשר עני מגינתו כיצד יתנם בלי להכלים את המקבלים? נדמה שיש עצה מסוימת כיצד לפתור את הבעיה. לחפש עני שהוא לוי או כהן ולומר לו שכיון שהוא משבט לוי, אני נותן לך 'מעשר' בלי לפרט שמדובר במעשר עני. על ידי כך מקבל הלוי מעשר בזכות 'השבט' שלו, ולא נוצרת אי נעימות בנתינה.

שלוש הערות לגבי נתינת מע"ע לעולים על הציון

1. האם יש שוני בין פירות שהופרשו למעשר עני, לבין פירות שאינם המעשר עני בעצמו, אלא ניתנים לעניים כ'פיצוי' - במקום המעשר עני? מדברי הרדב"ז בהל' מתנות עניים בפרק ו' הלכה יז, משמע שגם מ**מעות** מעשר עני אין פורעים חוב ואין פודים שבויים וכו'. דהיינו כסף שקיבל העני תמורת מעשר עני, דינו כפירות עצמם שהופרשו למעשר עני, ויש להודיע לעניים שמדובר במעשר עני ששייך להם, ולא בחלוקה של גמילות חסדים.

2. לגבי העולים לציון, יש לדון האם טעמי ההיתר לא לגלות שמדובר במעשר עני למי שמסרב לקחת נאמרו גם על הצעירים שמגיעים לציון ואינם במצב כלכלי כזה קשה, שצריך להערים עליהם כדי שיסכימו לקבל. ומסתבר שאין הבדל.

3. יש לדון האם לפי ההלכה שצריך להודיע לעני שהוא מקבל גמילות חסד ממעשר עני, נאמרה רק לבעל בית שמפריש, אבל כאשר מאורגנת חלוקה מטעם גבאי צדקה של הקהילה, הרי כל אחד יודע שמדובר בכספי צדקה או גמילות חסדים, ולא בכסף שתורם אדם פרטי, לכן אין כאן כל חשש של גניבת דעת וכדומה. לכן נראה שכאשר גבאי הקהילה מארגנים חלוקה של גמילות חסדים, ע"פ שיקול דעתם, לא מוטל עליהם להודיע מהיכן בדיוק מקורם של הפירות שהם מחלקים.

היחס של חכמינו במשנה ובגמרא לאלו שאינם נותנים מעשר עני בפועל

נתינת מעשר עני או אי נתינה תופס מקום נכבד בשני מקומות בש"ס. בתלמוד בבלי במסכת סוכה דף

נה ע"א בשיר של יום שנהגו לאומרו בבית המקדש וכן לאחר חורבן הבית, בימים האחרונים של חג הסוכות.

א. בפרקי אבות פרק ה' בהם מציינת המשנה את התוצאות הקשות שקורות כתוצאה מאי נתינת מעשר עני לעניים.

מי הם 'הבוערים בעם' ומי הם 'אנשי און'?

רש"י בפירושו לסוכה נה ע"א משלב את שני המקורות הללו, ומפירושו מתבררת מציאות קשה מנשוא, אם לא נותנים מעשר עני לעניים. לדברי רש"י מי שמתריע על כך בחומרה רבה היה דוד המלך בתהילים!

שלושת המזמורים שקשורים למעשר עני ונאמרים בחול המועד סוכות הם למעשה השיר של יום רביעי שמחולק לשני מזמורים נפרדים. וכן השיר של יום של יום שלישי שלא תמיד נאמר אבל השנה שהיה חול המועד ארוך ללא שבת של חול המועד, נאמר השנה שנת תשפ"ד.

וזה לשון רש"י: מי יקום לי עם מרעים. ולמחר, **בינו בוערים בעם**, מפני שעכשיו זמן מתנות עניים שהוא זמן אסיף זמן לקט שכחה ופאה ומעשר עני וכשמגיעים ימים האחרונים שהם קרובים לפרוש ולשוב לבתיהם קורין לפניהם להוכיחם שיעשרו כראוי, ואע"פ שהמעשרות בצנעה ולא יאמרו מי רואנו ומי יודענו. לכך אומר **'בינו בוערים בעם'** שאומרים בליבם מי יגיד מעשינו הנוע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט היוסר גויים הלא יוכיח וגו' עד מי יקום לי. ורש"י בד"ה ימוטו כל מוסדי ארץ: במזמור אלוקים ניצב בעדת קל ואומרים כל המזמור על שם שכתוב בו עני ורש הצדיקו אלו המעשרות, שכך הוא נדרש בחולין צדק משלך ותן לו בפרק הזרוע (דף קלד ע"א), לא ידעו ולא יבינו - ומי שאינו נותן ליבו להבין לכך 'בחשכה יתהלכו' זו מיתה כדתנן (אבות פ"ה מ"יב) בארבעה פרקים הדבר מתרבה כו' במוצאי החג שבכל שנה מפני גזל מתנות עניים וגורם קללה לעולם ורעבון שימוטו כל אפסי ארץ עכ"ל הטהור של רש"י.

החידוש בדברי רש"י בסוכה הם שהוא מפרש **שהבוערים בעם** הם ישראל שאינם נותנים מעשר עני, אבל בפירושו לתהילים מפרש רש"י שהבוערים בעם הם אומות העולם, ולפי זה הפירוש משתנה.

אבל אבי מורי ז"ל הביא ממדרש תהילים על מזמור צד, שנראה מדבריו שפירש את מזמור צ"ד כמו רש"י בסוכה. כי כשם שרש"י פירש 'שבינו בוערים בעם' מתייחס לעם ישראל, כך גם הפסוק בהמשך: **'מי יקום לי עם מרעים, מי יתייצב לי עם פועלי און'**, לפי המדרש המרעים ופועלי אוון הם ישראל! כי המדרש תהילים מפרש שדוד שחיבר את המזמור שואל רטורית: מי יבוא ויתייצב מול הקב"ה ויביא דברי סנגוריה כלפי המרעים, וכן מי ידבר דברים טובים לסנגר על ישראל למרות שהם נראים כמו פועלי און!

ואכן מה שקרה בעוטף עזה מוצאי חג בשמחת תורה תשפ"ד ידוע.

כל הקיבוצים שלהם שייך בית אריזה של יח"מ [מלבד גבולות וצאלים המרוחקים מהגבול] הותקפו במוצאי חג ביום שמחת תורה על ידי אויבינו הארורים, וסבלו מאבדות קשות בגוף ובנפש. ורבים נהרגו על קידוש השם הי"ד ואחרים נעדרים, ולא ידוע מה עלה בגורלם, ועוד יש הרבה שבויים וחטופים אצל המחבלים בעזה ה' ישמרם ויחזרם במהרה לגבולנו. לעומת זאת קיבוצים שהקפידו על נתינת מעשר מיבולם, כולל קיבוץ אור הנר שאינו דתי לא נפקד איש ישראלי מהם. בעלומים ניצל הקיבוץ מטבח נורא, והפורעים כילו זעמם בעובדים זרים, ואילו לקיבוץ סעד לא חדרו המחבלים כלל, זאת בסיוע של טנק שהגיע באופן פלאי וללא שהוזמן אל זירת הקרב בשער הקיבוץ, וכשהיה נראה המצב שמא ח"ו מוכרע הקרב לטובת המחבלים, ולפתע הגיח הטנק 'משום מקום' שינה את פני הקרב במאה שמונים מעלות, והרג עם פגזיו וירי מקלעים שלו הרבה מהמחבלים, ושאר התוקפים נסו על נפשם. כן יאבדו כל אויביך השם. קיבוץ אור הנר הצפוני יותר לא הותקף, אך שלח תגבורת לקיבוץ ארז בצפון העוטף שאיש מאנשיו שהשתתפו בקרב בארז מול המחבלים לא נפגע. בנוסף נציין כי קיבוץ כפר עזה שאינו שותף ביח"מ נפגע קשה מאד וחבריו חברותיו טף נער וזקן, נטבחו והישוב עצמו נחרב במאורעות שמחת תורה תשפ"ד. ה' ישמור ויציל.

הפסוקים המחרידים על אי נתינת מעשר עני בתהילים

בעקבות ההתקפת הקרב והטבח, השבי והחטיפות של תושבים גברים נשים וטף מעוטף עזה בואו נקרא את הפסוקים שנאמרים בשיר של יום שוב:

פסוקים אלו נאמרים גם כל שבוע בשיר יום של יום רביעי ונאמרים בחג הסוכות. גם הם מעוררים חלחלה, לא פחות.

עד מתי רשעים ה', עד מתי רשעים יעלזו.

עמך ה' ידכאו, ונחלתך יענו.

אלמנה וגר יהרגו ויתומים ירצחו.

ויאמרו לא יראה י-ה ולא יבין אלוקי יעקב.

גם בפרקי אבות פרק ה' מי"ב מופיע העונש החמור על אי נתינת מעשר עני.

בארבעה פרקים הדבר מתרבה...

ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית,

בשביעית מפני מעשר עני שבשישית

במוצאי חג שבכל שנה ושנה – מפני גזל מתנות עניים.

מחלוקת רש"י והרמב"ם לגבי איסור גזל מעשר עני

רש"י בסוכה מייחס את איסור **גזל** גם למעשר עני וגם למתנות עניים של לקט שכחה ופאה וכו' באופן שווה, כי בשניהם מי שלא נותן עובר על איסור גזל כפשוטו.

אבל הרמב"ם מדייק שגזל נאמר במשנה, רק לגבי מתנות עניים ולא מזכיר גזל ביחס למעשר עני. לפי הרמב"ם לא הוזכר איסור גזל שהוא איסור ממוני לגבי אי נתינת תרומות ומעשרות, אלא ישנו חיוב על הבעלים לתת אותם לכהן, ללוי ולעני, אבל מי שאינו נותן, איננו עובר על גזל כיון שהשבט של הכוהנים והלווים והעניים עדין לא זכה בתרומות ומעשרות, ולכן לא ניתן לומר שמי שלא נתן את התרומות והמעשרות, גזל את ממון העניים. רק בלקט ושכחה ופאה שהמתנות שנשארו בשדה הם שייכות לעניים, אצלם מי שלוקח ואיננו עני הרי הוא גזלן. אין זה משנה את הפירוש לשיר של יום של סוכות, שמי שאינו נותן מעשר עני עלול להיענש כמו שמתואר במזמור של יום רביעי.

ואילו באבות פ"ה משנה יא נאמר: חרב באה לעולם על המורים בתורה שלא כהלכה.

ובמקרה דנן, אלו שמורים שאין לרבנות צורך לטפל בנושא של נתינת מעשר עני לגבאי צדקה, ולא צריך להתאמץ כדי שהנתינה תעשה כהלכתה, האם אינם מביאים חרב לעולם?

פסוקי העידוד בשיר של יום בחול המועד סוכות

בשיר של יום של יום רביעי שנאמרים בסוכות יש גם פסוקי נחמה ועידוד רבים.

אשרי הגבר אשר תייסרנו י-ה ומתורתך תלמדנו.

כי לא יטוש ה' עמו, ונחלתו לא יעזוב.

כי עד צדק ישוב משפט ואחריו כל ישרי לב.

ברוב שרעפי בקרבי, תנחומיך ישעשעו נפשי.

ויהי ה' לי למשגב ואלוקי לצור מחסי.

מסקנה למעשה

המסקנה היא, שכבר כעת מרחשוון תשפ"ד יש להזדרז ולהקים מנהלת או צוות שיתכנן את נתינת מעשר עני בבתי האריזה ובמחסני הפירות בעוד מועד, ולא ניתן להשאיר זאת לרגע האחרון, ואז עם 'פרוץ' שנת מעשר עני, ואז הגופים האחראיים, יתחמקו מהטיפול בנתינת מעשר עני בטענות כאלו ואחרות.

נסיים במילותיו של הנביא ישעיה פרק ס פסוק יח, ואלו הם:

לֹא־יִשָּׁמַע עוֹד חָמָס בְּאַרְצֵךְ שֹׁד וָשֶׁבֶר בִּגְבוּלָיִךְ

וְקָרָאת יְשׁוּעָה חוֹמֹתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ תְּהִלָּה: אכי"ר.